

VĂN HÓA TỘC NGƯỜI VÀ BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

PGS.TS. Vương Xuân Tình

Viện Dân tộc học

MỞ ĐẦU

1. Văn hóa tộc người và bảo tồn tài nguyên thiên nhiên: Một khía cạnh quan trọng của mối quan hệ giữa con người và tự nhiên.
2. UNESCO đề cao vai trò của văn hóa trong bảo tồn tài nguyên thiên nhiên (Chương trình Con người và sinh quyển; năm 2016 công nhận Khu dự trữ sinh quyển Tsá Tué rộng hơn 90.000 km² do người *Délin* - cư dân bản địa ở Canada quản lý bằng luật tục).
3. Mục đích của trình bày:
  - Tìm hiểu mối quan hệ và vai trò của văn hóa các tộc người ở Việt Nam với bảo tồn tài nguyên thiên nhiên (qua luật tục và tri thức địa phương).
  - Gợi ý định hướng nhằm nâng cao vai trò của văn hóa tộc người trong bảo tồn tài nguyên thiên nhiên.

NỘI DUNG TRÌNH BÀY

1. Luận điểm về quan hệ của văn hóa với bảo tồn tài nguyên thiên nhiên.
2. Các tộc người ở Việt Nam với vùng sinh thái.
3. Luật tục với bảo tồn tài nguyên thiên nhiên.
4. Tri thức địa phương với bảo tồn tài nguyên thiên nhiên.
5. Gợi ý định hướng hoạt động nhằm nâng cao vai trò của văn hóa tộc người để bảo tồn tài nguyên thiên nhiên (thay Kết luận).

12/20/2018

3

LUẬN ĐIỂM VỀ QUAN HỆ CỦA VĂN HÓA VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

1. “Thiên nhiên nào, văn hóa đó”. Sự tác động của thiên nhiên đến văn hóa của con người: văn hóa đồng bằng, văn hóa biển, văn hóa thung lũng, văn hóa lúa nước, văn hóa rẫy...
2. “Con người sống thuận theo thiên nhiên”. Sống nương theo thiên nhiên, hài hòa với thiên nhiên; biểu hiện rõ nhất trong văn hóa vật chất (ăn, mặc, ở, công cụ sản xuất, phương tiện đi lại).

12/20/2018

4

LUẬN ĐIỂM VỀ QUAN HỆ CỦA VĂN HÓA VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

3. “Không thể sống trái với thiên nhiên, không thể chống được thiên nhiên”. Lũ lụt, lở núi, nước biển dâng là hậu quả của phá rừng, làm thủy điện, quy hoạch xây dựng ngược (Thành phố Đà Nẵng bị ngập tháng 12/2018).
4. “Bảo tồn thiên nhiên là một hành động văn hóa để con người trở về với thiên nhiên, sống thuận theo thiên nhiên”.

12/20/2018

5

CÁC TỘC NGƯỜI Ở VIỆT NAM VỚI VÙNG SINH THÁI

1. **Tổng quát về các tộc người ở Việt Nam**
  - 54 tộc người, với 53 tộc người thiểu số.
  - Tộc người thiểu số chiếm khoảng 16 % dân số. Có 16 tộc người thuộc dân tộc thiểu số rất ít người - dưới 10.000 người.
2. **Các tộc người ở vùng sinh thái đồng bằng và ven biển, hải đảo**
  - 4 tộc người: Kinh, Hoa (đồng bằng Bắc Bộ, ven biển Trung Bộ, Nam Bộ, hải đảo); Chăm (ven biển Trung Bộ, đồng bằng sông Cửu Long), Khơ-me (Đồng bằng sông Cửu Long).

12/20/2018

6

CÁC TỘC NGƯỜI Ở VIỆT NAM VỚI VÙNG SINH THÁI

3. Các tộc người ở vùng sinh thái thung lũng (miền núi phía Bắc)

- Tày, Nùng, Sán Dìu, Giáy (Đông Bắc).
- Mường, Thái (Tây Bắc).

4. Các tộc người vùng miền núi phía Bắc

- Các tộc người nhóm ngôn ngữ Tày - Thái Ka đai: Tày, Thái, Nùng, Giáy, Sán Chay, Bô Y, Pu Páo...
- Các tộc người nhóm ngôn ngữ Hán: Sán Dìu, Ngái.
- Các tộc người nhóm ngôn ngữ Môn - Khơ-me: Khơ-mú, Kháng, Xinh-mun, Ô-đu...
- Các tộc người nhóm ngôn ngữ Tạng - Miến: Hà Nhì, Lô Lô, Phù Lá...

12/20/2018

7

CÁC TỘC NGƯỜI Ở VIỆT NAM VỚI VÙNG SINH THÁI

5. Các tộc người vùng Trường Sơn - Tây Nguyên

- Các tộc người nhóm ngôn ngữ Mã Lai - Đa Đảo: Ê-đê, Gia-rai, Raglai, Chu-ru...
- Các tộc người nhóm ngôn ngữ Môn - Khơ-me: Tà-ôi, Bru-Vân Kiều, Rơ-măm, Chơ-ro, Xtiêng...
- Các tộc người vùng miền núi phía Bắc di cư vào Tây Nguyên sau năm 1975.

12/20/2018

8

LUẬT TỤC VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

1. Khái lược về luật tục

- Luật tục (Customary law) là một thành tố của văn hóa, có thể được định danh khác nhau như *hương ước* (ở người Kinh), *tập quán pháp* (một số vùng dân tộc Tây Nguyên) hay *quy ước* (nhiều dân tộc tại miền núi phía Bắc), nhưng đều hàm chứa những quy định liên quan tới nhiều mặt của đời sống và buộc các thành viên phải tuân theo. Những quy định này về căn bản là đảm bảo lợi ích chung của cộng đồng, được mọi người thông qua và cam kết thực hiện.
- Tồn tại song hành với luật pháp, thậm chí ở ngay những nước phát triển, tạo nên tình trạng đa dạng pháp luật (Legal pluralism), song không đối kháng với luật pháp.

12/20/2018

9

LUẬT TỤC VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

1. Khái lược về luật tục

- Ở Việt Nam:
  - Cộng đồng tộc người đa số và thiểu số đều có luật tục.
  - Vai trò của luật tục trong xã hội truyền thống: cơ sở cho sự vận hành toàn bộ xã hội, đặc biệt với những xã hội kém phát triển (Tây Nguyên trước đây).
  - Trước năm 1975: người dân Tây Nguyên không sợ chết bằng sợ vi phạm luật tục, bị đuổi ra khỏi cộng đồng.
  - Nay Nhà nước vẫn thừa nhận luật tục (Quy chế dân chủ ở cơ sở).
  - Nhà nước khuyến khích cộng đồng xây dựng hương ước để góp phần tự quản (lần thứ hai lần tái lập hương ước, vào cuối những năm 90).

12/20/2018

10

LUẬT TỤC VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

2. Vai trò của luật tục với bảo tồn tài nguyên thiên nhiên

2.1. Các luật tục bảo vệ nguồn tài nguyên

- Luật tục bảo vệ rừng:
  - Bảo vệ rừng cộng đồng (rừng thiêng, rừng đầu nguồn, rừng đặc dụng, rừng sản xuất...):
    - + Quy định về hưởng lợi, phòng chống cháy rừng, phá rừng và thực hiện một số nghi lễ.
    - + Bảo vệ rừng cộng đồng của các dân tộc Hà Nhì, Pu Péo, Thái, Tày, Nùng...
  - Bảo vệ rừng của hộ gia đình (rừng trồng, rừng được giao):
    - + Quy định của cộng đồng chống xâm hại rừng của hộ gia đình.
    - + Bảo vệ rừng của hộ gia đình ở các dân tộc Tày, Mường, Thái.

12/20/2018

11

LUẬT TỤC VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

- Luật tục bảo vệ các nguồn tài nguyên thiên nhiên khác:
  - Bảo vệ nguồn nước ăn, nước sinh hoạt và nước canh tác (nước suối, nước mạch, nước giếng):
    - + Quy định trong giữ gìn trữ lượng, giữ vệ sinh và phân phối nước.
    - + Bảo vệ nguồn nước của các dân tộc Dao, Hmông, Ê-đê, Gia-rai...

12/20/2018

12

LUẬT TỤC VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

- Bảo vệ ngư trường:
  - + Quy định thời gian đánh bắt thủy, hải sản trong năm ở một khu vực nhất định; quy định lợi ích các hộ gia đình và cá nhân được hưởng lợi; quy định không sử dụng phương tiện đánh bắt mang tính hủy diệt (mìn, điện).
  - + Bảo vệ ngư trường của dân tộc Mường.
- Bảo vệ một số sản vật tự nhiên:
  - + Quy định để tránh săn bắt cạn kiệt.
  - + Bảo vệ đàn chim di cư ở xã Xuân Đán, Khu Dự trữ sinh quyển Cát Bà; bảo vệ cua đá ở Khu Dự trữ sinh quyển Cù Lao Chàm - Hội An.

12/20/2018

13

LUẬT TỤC VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

2.2. Đặc điểm của luật tục truyền thống và hương ước mới

- Đặc điểm của luật tục truyền thống (hương ước, quy ước, tập quán pháp):
  - Hình thức: cụ thể và dễ hiểu, dễ nhớ.
  - Sản phẩm của cộng đồng, có tính đồng thuận cao.
  - Thường gắn với tín ngưỡng, tâm linh.
  - Thấm sâu vào mọi thành viên cộng đồng, được mọi người tự giác thực hiện.

12/20/2018

14

LUẬT TỤC VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

- Đặc điểm của hương ước mới:
  - Hình thức: dài dòng, khó nhớ, thường lồng ghép cả nội dung của luật pháp.
  - Sản phẩm của cán bộ, theo khuôn mẫu định sẵn từ bên trên cộng đồng đưa xuống.
  - Ít hoặc không gắn với tín ngưỡng, tâm linh.
  - Một số nơi người dân không tự giác thực hiện (rừng cộng đồng bị tàn phá).

12/20/2018

15

TRI THỨC ĐỊA PHƯƠNG VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

1. Khái lược về tri thức địa phương

- Còn được gọi là tri thức bản địa, tri thức truyền thống. Tuy định danh khác nhau, song bản chất giống nhau.
- Là tri thức kinh nghiệm của cộng đồng ở một khu vực nhất định trong ứng xử với tự nhiên và xã hội. Khác với tri thức khoa học, kỹ thuật - qua nghiên cứu, thực nghiệm, quảng bá.
- Hai loại hình chính: tri thức kỹ thuật và tri thức quản lý. Trình bày tập trung vào tri thức kỹ thuật.
- Tri thức địa phương của tộc người ở các vùng rất phong phú.

12/20/2018

16

TRI THỨC ĐỊA PHƯƠNG VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

2. Tri thức địa phương gắn với bảo tồn tài nguyên thiên nhiên

- Tri thức bảo vệ, sử dụng nguồn tài nguyên đất:
  - Chống xói mòn đất trong canh tác trên đất dốc: làm đường đồng mức; làm rãnh tụ, xả nước (Hmông, Dao); dùng cuốc và gậy chọc lỗ trong canh tác (các dân tộc tại chỗ Tây Nguyên).
  - Giữ và tăng độ phì cho đất: hưu canh, trồng cây họ đậu, sử dụng phân hữu cơ... (nhiều dân tộc).

12/20/2018

17

TRI THỨC ĐỊA PHƯƠNG VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

- Tri thức bảo vệ, sử dụng nguồn nước:
  - Giữ rừng - giữ nước (các dân tộc); hệ thống giếng, ao, hồ, đầm trữ nước (giếng của dân tộc Chăm).
  - Hệ thống thủy lợi truyền thống trong canh tác nông nghiệp: hệ thống *mương, phai, lái, lín* của dân tộc Thái; hệ thống mương chảy ngược (nguyên tắc bình thông nhau) của dân tộc Hà Nhì.

12/20/2018

18

TRI THỨC ĐỊA PHƯƠNG VỚI BẢO TỒN TÀI NGUYÊN THIÊN NHIÊN

- Tri thức phòng, chống cháy rừng:
  - Tri thức sử dụng lửa và kiểm chế lửa khi phát cháy.
  - Kinh nghiệm dập đám cháy rừng ở Vườn Quốc gia Hoàng Liên Sơn năm 2014 của dân tộc Hmông:
    - + Phát quang tạo đường băng chia cắt, bao vây, khống chế đám cháy.
    - + Dùng thân cây có nước (chuối rừng) để quạt lửa; chôn than hồng để tránh bị gió thổi gây cháy lan...

12/20/2018

19

GỢI Ý ĐỊNH HƯỚNG HOẠT ĐỘNG (Thay Kết luận)

1. Nâng cao nhận thức về vai trò của văn hóa tộc người trong bảo vệ tài nguyên thiên nhiên.
2. Kiểm định giá trị của văn hóa tộc người tại địa phương trong bảo vệ tài nguyên thiên nhiên.
3. Nâng cao dân chủ trong cộng đồng - cơ sở quyết định của quản lý cộng đồng dựa trên luật tục và tri thức địa phương.
4. Chú trọng phân quyền cho cộng đồng trong bảo vệ tài nguyên thiên nhiên.
5. Cách tổ chức phù hợp khi xây dựng hương ước mới và phát huy giá trị của tri thức địa phương trong bảo vệ tài nguyên thiên nhiên.

12/20/2018

20

CẢM ƠN QUÝ VỊ !

12/20/2018

21

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Vương Xuân Tình (2018), “Cách tiếp cận văn hóa với quản lý khu dự trữ sinh quyển”, *Tạp chí Khoa học xã hội Việt Nam*, Số 11.
2. Vương Xuân Tình (2015), “Tổng luận Nghiên cứu tộc người và một số vấn đề về dân tộc ở Việt Nam từ năm 1986 đến nay”, trong Vương Xuân Tình (Chủ biên) *Các dân tộc ở Việt Nam*, Tập 1, Nhóm ngôn ngữ Việt - Mường, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội.
3. Vương Xuân Tình (2008), “Rừng cộng đồng và xóa đói giảm nghèo ở các dân tộc thiểu số miền núi Việt Nam”, *Tạp chí Dân tộc học*, Số 6.
4. Vương Xuân Tình (2002), “Tái lập quản lý cộng đồng về đất đai ở các buôn làng Tây Nguyên (trong bối cảnh thực hiện *Luật đất đai 1993*)”, trong Trung tâm KHXH và NV quốc gia, *Một số vấn đề phát triển kinh tế - xã hội các buôn làng Tây Nguyên*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
5. Vương Xuân Tình (2000), “Luật tục của các dân tộc Tày, Nùng với quản lý xã hội và nguồn tài nguyên”, trong Viện Nghiên cứu văn hóa dân gian, *Luật tục và phát triển nông thôn hiện nay ở Việt Nam*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội.

12/20/2018

22